

Δρ. Βάσω Οικονομοπούλου

Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

voikonom@primedu.uoa.gr

**Αφηγηματολογική προσέγγιση του μυθιστορήματος
Αστροφεγγιά του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου**

Το μυθιστόρημα *Αστροφεγγιά* του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου ανήκει γραμματολογικά στον τύπο του εξελικτικού μυθιστορήματος, γνωστού ως Bildungsroman και αποτελεί τη «γραφή μιας περιπέτειας», η οποία είναι διαχωριστά συνδεδεμένη με την ιστορική εξέλιξη, τις χρονικές, πολιτικο-ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες της εποχής του μεσοπολέμου στην Ελλάδα. Το έργο είναι έντονα βιωματικό όχι μόνο λόγω των άμεσων ιστορικών αναφορών, αλλά κυρίως λόγω των αυτοβιογραφικών στοιχείων που εμπερικλείει και συναποτελεί με τη *Χαμοζωή* και τους *Αιχμαλώτους* μια τριλογία με την οποία ο Παναγιωτόπουλος αναπαριστά το δράμα του ανθρώπου των αρχών του 20ού αιώνα.¹ Ο απόηχος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή αλλά και το επακόλουθο προσφυγικό ζήτημα διαπλέκονται με στοιχεία αυτοβιογραφικά που χρησιμεύουν στη δραματοποίηση της μυθοπλαστικής αφήγησης. Το ιστορικό και το αυτοβιογραφικό πλαίσιο του μυθιστορήματος λειτουργούν ως καμβάς πάνω στον οποίο δομείται ο κόσμος της μυθοπλασίας, ενώ δημιουργούν ένα «effet de réel» (αποτέλεσμα του πραγματικού), όπως θα έλεγε ο Roland Barthes. Η διαλογικότητα μεταξύ ιστορικού και φανταστικού λόγου εμπεριέχεται ισοδύναμα στο σώμα του κειμένου και αποτυπώνει την ταυτότητα μιας κοινωνίας και μιας εποχής υπό το πρίσμα της εσωτερικής εμπειρίας των αφηγηματικών προσώπων.

Η νεανική και εφηβική ηλικία των ηρώων αποτελούν στοιχεία, τα οποία συνηγορούν στην ένταξη του έργου στον αφηγηματικό τύπο του Bildungsroman,² στο μυθιστόρημα δηλαδή εφηβείας, όπου ο αναγνώστης παρακολουθεί εξελικτικά τη ζωή

¹ Θεοδόσης Πυλαρινός, «Εισαγωγικό σημείωμα», στον τόμο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Αστροφεγγιά. Η ιστορία μιας εφηβείας*, δεύτερη επανέκδοση επαναστοιχειοθετημένη, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2002, σ. 7. Οι παραπομπές θα γίνονται εφεξής σε αυτήν την έκδοση. Τα επιλεγμένα αποσπάσματα διατηρούν την ορθογραφία αυτής της έκδοσης.

² Για το μυθιστόρημα εφηβείας βλ. M.M. Bakhtin, “The Bildungsroman and its Significance in the History of Realism (Toward a Historical Typology of the Novel)”, in *Speech Genres and Other Late Essays*, translated by Vern W. McGee, edited by Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin: University of Texas Press, ¹⁰2006, p. 10-59.

του ήρωα μέχρι την ενηλικίωσή του.³ Ο κεντρικός ήρωας της *Αστροφεγγιάς*, ο Άγγελος Γιαννούζης, ακριβώς όπως ο λογοτεχνικός τύπος του μυθιστορήματος εφηβείας, παρουσιάζεται σε μια φάση «διαμόρφωσης». Ο αναγνώστης παρακολουθεί την εξελικτική πορεία του πρωταγωνιστή από τις τελευταίες τάξεις του εξατάξιου Γυμνασίου έως και την ολοκλήρωση των φοιτητικών σπουδών του αλλά και στη συνέχεια τη συμμετοχή του στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Η κυρίαρχη παρουσία της ερωτικής αφύπνισης και η συνειδητοποίηση της διαφοροποίησης των ηρώων σε δύο κοινωνικές τάξεις –πλούσιους και φτωχούς– από τον ήρωα, καθώς και γενικότερα η διαρκής προσπάθειά του να προσδιορίσει την ατομική του ταυτότητα –κοινωνική και λογοτεχνική– είναι στοιχεία που παραπέμπουν στο Bildungsroman. Ο πρόωρος θάνατος του ήρωα της *Αστροφεγγιάς*, ωστόσο, αντιβαίνει στο ευτυχισμένο τέλος του πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος εφηβείας, το οποίο λειτουργεί ως απόδειξη των αξιών που αποκόμισε κατά την εξέλιξή του. Ο θάνατος του Άγγελου Γιαννούζη μοιάζει με παραίτηση ή αποτυχία του ήρωα το τέλος του οποίου όμως αφήνει ένα μήνυμα αισιοδοξίας, καθώς προβάλλονται αξίες όπως η ελπίδα, ο αγώνας, η αγάπη, η αισιοδοξία, οι οποίες πρεσβεύονται κυρίως από ένα δευτερεύον μυθιστορηματικό πρόσωπο, την Έρση.⁴

Η εξελικτική, γραμμική πορεία του κεντρικού ήρωα, Άγγελου Γιαννούζη, από μια κατάσταση άγνοιας και απειρίας προς μια κατάσταση γνώσης και ωριμότητας συναρτάται άμεσα από την επιλογή της αφηγηματικής φωνής και τους τύπους εστίασης του μυθιστορήματος. Το μυθιστόρημα, το οποίο είναι «η ιστορία της ψυχής που έρχεται στον κόσμο για να μάθει να γνωρίζει τον εαυτό της»,⁵ διαρθρώνεται από μια τρίτοπρόσωπη αφηγηματική φωνή (ετεροδιήγηση, σύμφωνα με το αφηγηματολογικό μοντέλο του G. Genette) που φαινομενικά ανήκει σε άλλο επίπεδο (εξωδιηγητικό), καθώς μοιάζει να τοποθετείται έξω από την ιστορία που διηγείται.⁶

Η «ιστορία» που διηγείται η *Αστροφεγγιά* εκτυλίσσεται χρονικά στο διάστημα μιας τετραετίας (1918-1924)⁷ περίπου και συνοψίζεται στις σχέσεις που αναπτύσσει ο

³ Για την εξέταση της *Αστροφεγγιάς* υπό το πρίσμα του μυθιστορήματος εφηβείας (Bildungsroman) βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, «Το γερασμένο παιδί, η ατίθαση νιότη και ο ρόλος της συγκυρίας. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Αστροφεγγιά*», στον τόμο της ίδιας *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία (1890-1945)*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1995, σ. 291-327.

⁴ Βλ. Διαμάντη Αναγνωστοπούλου, «Γυναικείες μυθιστορηματικές μορφές και η λειτουργία τους στο έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου», στον τόμο της ίδιας *Αναπαραστάσεις του γυναικείου στη λογοτεχνία*, Αθήνα: Πατάκης, 2007, σ. 187-188.

⁵ György Lucács, *Η θεωρία του μυθιστορήματος*, μετάφραση Ξανθίπη Τσελέντη, επιμέλεια Γιώργος Σαγκριώτης, Αθήνα: Πολύτροπον, 2004, σ. 117.

⁶ Η θεωρία της αφήγησης του Gérard Genette έχει μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα και κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Πατάκη με τον τίτλο *Σχήματα III. Ο λόγος της αφήγησης: Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα* σε μετάφραση Μπάμπη Λυκούδη και επιμέλεια Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου (2007). Επίσης, βλ. Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Αθήνα: Πατάκης, 2003, σ. 135-147· Δημήτρης Τσατσούλης, *Η περιπέτεια της αφήγησης. Δοκίμια αφηγηματολογίας για την ελληνική και ξένη πεζογραφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 65-110.

⁷ Ο χρόνος της ιστορίας, ίσως, να εκτείνεται και έως τις αρχές του 1925 λόγω της προσωρινής εγκατάστασης του Άγγελου στην εξοχή προκειμένου να βελτιωθεί η υγεία του. Σαφείς, ωστόσο,

κεντρικός ήρωας Άγγελος, με δύο ομάδες παιδιών/νέων: τους συμμαθητές του από τα γυμνασιακά χρόνια (Δάφνη Χριστοφίλη, Νίκο Στέργη, Δημήτρη Πετρόπουλο, κ.ά.) και τους συμφοιτητές του ή τους νέους λογοτέχνες κατά τη διάρκεια των φοιτητικών χρόνων του (Ερση, Αλέξη, Τέλλο Άγρα, Κώστα Καρυωτάκη)⁸. Ο Πασπάτης, φίλος του Άγγελου που προσπορίζεται τα προς το ζην αντιγράφοντας διάφορα έγγραφα/φοιτητικές εργασίες και θα πεθάνει από φυματίωση, αποτελεί μια ξεχωριστή προσωπικότητα που διατηρεί πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τον κεντρικό ήρωα, αλλά και που θα τον επηρεάσει καθοριστικά στην πορεία διαμόρφωσης και εξέλιξής του.⁹

Το έργο εκτείνεται σε δεκατέσσερα κεφάλαια, τα οποία ανήκουν στο παρόν της ιστορίας, εκτός από το δεύτερο κεφάλαιο (II) που αποτελεί μια αναδρομή στο παρελθόν της οικογένειας Γιαννούζη και στα παιδικά χρόνια του ήρωα: φτώχεια, θάνατοι αδελφιών (Γιώργου και Ελένης), δύσκολη σχολική ζωή ήρωα κτλ. Με αυτήν την ανάληψη/αναδρομή στο παρελθόν του ήρωα (το γνωστό flashback των κινηματογραφικών ταινιών) ο χρόνος της αφήγησης επιμηκύνεται σε σχέση με το χρόνο της ιστορίας, της δράσης δηλαδή. Η επιβράδυνση που προκαλείται στην εξέλιξη της ιστορίας καθίσταται αναγκαία για τη διεξοδική περιγραφή/παρουσίαση των κεντρικών προσώπων του αφηγήματος. Γενικότερα, τα κεφάλαια I-VI αφορούν στις σχέσεις του ήρωα με την πρώτη ομάδα παιδιών (εφηβικά χρόνια) και τα υπόλοιπα (VII-XIV) στις σχέσεις του ήρωα με τη δεύτερη ομάδα (νεανικά χρόνια), κατά κύριο λόγο.

Η φαινομενική γραμμικότητα της αφήγησης των υπολοίπων κεφαλαίων του μυθιστορήματος διακόπτεται πολύ συχνά από σύντομες αναδρομές στο παρελθόν, οι οποίες παρατίθενται περιληπτικά, σταματούν (παύση) την εξέλιξη της ιστορίας και έχουν τη μορφή προτερόχρονης πράξης, καθώς αναφέρονται σε γεγονότα που προηγούνται χρονικά της αρχής της αφήγησης. Η, έστω και σύντομη, έκθεση του παρελθόντος του ήρωα ή των δευτερευόντων προσώπων της ιστορίας αποσκοπεί στη διαμόρφωση εκείνου του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κινείται ο βασικός ήρωας (Άγγελος) και σε συνάρτηση με το οποίο διαμορφώνεται η προσωπική του ταυτότητα ύπαρξης, ενώ προκαλεί εκ προοιμίου μια βεβαρυμένη ψυχολογικά προσέγγιση των καταστάσεων ή των γεγονότων:

Κι ο Άγγελος θυμήθηκε τα φθινόπωρα του περασμένου καιρού, του πολύ περασμένου, στην επαρχία, τότε που ήταν η μητέρα ευτυχισμένη κ' έκοβε φέτες το κυδώνι για τη γιορτή του πατέρα και κάθε τόσο το δοκίμαζε, καθώς σιγόβραζε στη φωτιά, για να ιδεί αν είχε δέσει καλά το σιρόπι του. (211-212)

κειμενικές ενδείξεις ως προς αυτό δεν εντοπίζονται στο XIV και τελευταίο κεφάλαιο του μυθιστορήματος.

⁸ Η σχετική αναφορά στον Τέλλο Άγρα και τον Κώστα Καρυωτάκη γίνεται στο μυθιστόρημα στις σελ. 106 και 168 αντίστοιχα.

⁹ «Τι καλό που του είχε κάμει αυτός ο Πασπάτης! Καθώς περπατούσε, ένιωθε κάποιαν αλαφράδα στο κορμί του, σα να γύριζε από γιορτή» (Αστροφεγγιά, σ. 91).

Από την άλλη, η τεχνική της επιτάχυνσης στην αφήγηση των γεγονότων εντοπίζεται, κυρίως, στο παρόν της ιστορίας, όταν ο αναγνώστης καλείται μόνο υποθετικά να υποκαταστήσει τα χρονικά κενά της ιστορίας. Η σύνοψη του παρόντος της ιστορίας παρατηρείται κυρίως στα γεγονότα εκείνα που έχουν σχέση με τον πραγματικό ιστορικό χρόνο και αυτό γιατί τα ιστορικά γεγονότα λειτουργούν κυρίως συμπληρωματικά και υποβοηθούν τη δόμηση της μυθοπλασίας και τη σκιαγράφηση των κυρίαρχων χαρακτηριστικών των προσώπων:

Υστερα, ήρθαν απανωτά τα περιστατικά. Ο πόλεμος δυνάμωσε, τα παιδιά σκόρπισαν. Ο ένας στρατιώτης εδώ, ο άλλος εκεί. Ο Πετρόπουλος, αποσπασμένος σε μια στρατιωτική υπηρεσία, δυο βήματα πέρ' από το σπίτι του θείου του, στο Κολωνάκι. Ο Στέργης, στη στρατιωτική δικαιοσύνη, στη Θεσσαλονίκη. Ο Άγγελος, πρώτα στη Σμύρνη, ύστερα στα βάθη της Μικρασίας. Ο Πασπάτης στο σανατόριο στην Πάρνηθα [...]. Ο θεατρίνος, βοηθητικός, στα πυροβολικά. [...] Σκόρπισαν και τα κορίτσια: η Έρση, νοσοκόμα στην εκστρατεία, η Δάφνη σε κάποιες άλλες γνωριμιές, που θα την έκαναν ίσως να παρηγορηθεί για το Στέργη και να του γράφει πιο χαρούμενα γράμματα [...]. (145-146)

Η

Υστερα, ήρθε το μεγάλο κακό. Η Ανατολή ξερνούσε, ξερνούσε. Μαυρολόγησαν τα νησιά, τα περιγιάλια, οι δρόμοι, οι κάμποι, οι πολιτείες. Το Αιγαίο συννέφιασε. Η μεγάλη φλόγα της Σμύρνης σκόρπισε τ' αποκαΐδια, τη στάχτη, τον οδυρμό και το θρήνο παντού –γέμισαν οι ψυχές αποκαΐδια, γέμισαν στάχτη τα φρένα κ' η φλόγα χόρευε κ' έγλειφε τις στεριές και τις θάλασσες. Η Μικρασία κατέβηκε στην ακροθαλασσιά. Ορφανεμένη, ξεσπιτωμένη, ξεμαλλιασμένη, ξεστηθιασμένη, θεόφτωχη [...]. (156)

Ο συγγραφέας είτε χρησιμοποιεί την τεχνική της επιτάχυνσης είτε της επιβράδυνσης αυτό που από την αρχή επιδιώκει είναι να διατηρήσει ζωντανή την επιθυμία του αναγνώστη να ακούσει τη συνέχεια. Ο ρυθμός, η συνέχεια και η ασυνέχεια του χρόνου είναι διαδικασίες που διατηρούν την αμφίδρομη επικοινωνία συγγραφέα-αναγνώστη, καθώς χρησιμοποιούνται από το συγγραφέα και αποκωδικοποιούνται από τον αναγνώστη. Το αφήγημα διατηρεί την επικοινωνία ανάμεσα τους και με την τεχνική της μίμησης της ζωής από τα μυθιστορηματικά πρόσωπα. Η επίδραση, δηλαδή, που ασκεί το πρόσωπο στον αναγνώστη δεν είναι δυνατή παρά μέσα σε μια λογοτεχνία της αναπαράστασης, που προσπαθεί να δώσει, μέσα από τη γραφή, την αυταπάτη της πραγματικότητας.

Αυτό επιτυγχάνεται στο αφήγημα με τη σύγκλιση των αφηγηματικών φωνών, του αφηγητή και του αφηγηματικού προσώπου, ώστε ο λόγος του δεύτερου να παρουσιάζεται αφομοιωμένος από την «οπτική γωνία» του πρώτου. Η φορτισμένη

ψυχολογικά οπτική του λόγου του προσώπου, όπως αυτός αποτυπώνεται στο αφήγημα μέσω του ελεύθερου πλάγιου λόγου (ΕΠΛ),¹⁰ αντιπαράκειται στην απαλλαγμένη από εσωστρέφεια και ψυχαναλυτική διάθεση κινηματογραφική ετεροδιήγηση. Η εναλλασσόμενη εστίαση του αφηγήματος θέτει ζητήματα συνύπαρξης δύο διαφορετικών αφηγηματικών επιπέδων: ανάμεσα, δηλαδή, στο *ποιος λέει την αφήγηση* (η φωνή του αφηγητή) και στο *ποιος βλέπει μέσα στην ιστορία* (οπτική γωνία ή εστίαση). Το πρώτο αφορά στη συμμετοχή του αφηγητή μέσα στην ιστορία, ενώ το δεύτερο αφορά στο ποσό της πληροφορίας που μεταδίδεται στον αναγνώστη. Ο αφηγητής, συχνά, υιοθετεί την προοπτική ενός ενδοκειμενικού προσώπου και αφηγείται τα γεγονότα σαν να βλέπει με τα μάτια αυτού του προσώπου ή να κρίνει με την κρίση του και να αισθάνεται με τα αισθήματά του. Στην περίπτωση αυτή μιλούμε για *εστίαση*. Οι πληροφορίες που μεταδίδει ο αφηγητής είναι ανάλογες με την προοπτική του προσώπου την οποία και υιοθετεί. Η επιλογή της εστίασης (ή προοπτικής) για τη μετάδοση της πληροφορίας που υιοθετείται στην *Αστροφεγγιά* είναι εκείνη της εσωτερικής μεταβλητής, καθώς ο αφηγητής εστιάζει διαδοχικά (καθώς προχωρεί η αφήγηση) σε διαφορετικά πρόσωπα:¹¹

Ένα χέρι απλώνεται στο χέρι του [Άγγελου Γιαννούζη]. Ένα μάγουλο, ναι, βέβαια, είν' ένα μάγουλο αυτό που σέρνεται στο μάγουλό του... Μια φωνή αργοπεθαίνει στ' αυτιά του. [...] Ποια είναι; Η Δάφνη; Μα, αν ήταν η Δάφνη, δε θα μπορούσε μήτε αυτό το λίγο που συλλογιέται να συλλογιστεί. [...] Αισθάνεται πως χάνει ολότελα τα λόγια του, πως κάθε κομμάτι του κορμιού του ξεκινάει για μια δική του περιπέτεια: απλώνει τα χέρια, τα βυθίζει στην κόμη, σπρώχνει ανάλαφρα το ευωδάτο κεφάλι κοντά του και –το απίστευτο θάμα του κόσμου!– γλιστράει ανάμεσά τους ένα φιλί... [...] Όστε... μπορεί να ήταν ένα ξεπλάνεμα της άστοργης νύχτας, ένα φοβερό παιγνίδι όλο τούτο; Από κει χάμου δεν είχε περάσει ένα κορίτσι; Δεν είχε γλιστρήσει ανάμεσά τους ένα φιλί; Τα χέρια του τρέμουν. Αυτή την ώρα θέλει να πεθάνει –δεν ξέρει γιατί, μα θέλει μονάχα, έτσι βέβαια και απλά, να πεθάνει. (71-72)

Το αφηγηματικό κείμενο προβάλλεται ως το σύνολο δύο λόγων που συνδιαλέγονται: του λόγου του αφηγητή και του λόγου του προσώπου. Το κείμενο νοσηματοδοτείται από τις σχέσεις αντίθεσης, επικάλυψης ή ανάμειξης που διατηρούν μεταξύ τους οι δύο λόγοι. Οι δύο αφηγηματικές φωνές λειτουργούν συμπληρωματικά η μία προς την άλλη, καθώς ακολουθούν τις συμβάσεις των δύο αυτών διαφορετικών τρόπων αφήγησης. Τα στοιχεία του κειμένου αποδίδονται στον έναν ή στον άλλο λόγο,

¹⁰ Βλ. Massimo Peri, *Δοκίμια αφηγηματολογίας*, επιμέλεια Σ.Ν. Φιλιππίδης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994, σ. 45-98. Η Dorrit Cohn διατυπώνει τον όρο «αφηγημένος μονόλογος» ως αντίστοιχο του όρου «ελεύθερος πλάγιος λόγος». Βλ. σχετικά στη μελέτη της *Διαφανή πρόσωπα. Αφηγηματικοί τρόποι για την παρουσίαση της συνείδησης στη μυθοπλασία*, μετάφραση-επιμέλεια Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη, Αθήνα: Παπαζήσης, 2001, σ. 151.

¹¹ Βλ. Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, ό.π., σ. 137-138.

σύμφωνα με ορισμένους διακριτικούς δείκτες, οι οποίοι είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι για να εντοπίσουμε τη διαπλοκή των δύο λόγων που στην *Αστροφεγγιά* παρατηρείται στην περιοχή των πλάγιων λόγων και κυρίως του ΕΠΛ. Ο λόγος του προσώπου αντιπροσωπεύεται σαφώς από τον ευθύ λόγο:

ΕΥΘΥΣ ΛΟΓΟΣ:

«Αυτός είναι ο κόσμος!», είπε η Έρση. «Χωρίς φαντασία!» «Ναι», της αποκρίθηκε ο Αλέξης, «χωρίς φαντασία και χωρίς όνειρα! Οι φυτικοί άνθρωποι: το μαγαζάκι, το νοικοκυριό, η πραμάτια, η γυναικούλα και τρία τέσσερα βυζανιάρικα!» (186),

ενώ ο ελεύθερος πλάγιος λόγος παρουσιάζεται ως ένα φάσμα, στο οποίο η διαπλοκή των δύο λόγων οριοθετείται από δύο ακραίες παραλλαγές, ανάλογα με το αν επικρατούν οι δείκτες του ενός ή του άλλου λόγου, τη συγγραφική και την προσωπική παραλλαγή. Ο λόγος του αφηγητή και ο λόγος του προσώπου στην *Αστροφεγγιά* διαφοροποιούνται από στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εκφραστική ή συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας (επιφωνήματα, αναφωνήσεις, ερωτήσεις και γενικά όλα τα στοιχεία τονισμού) ή από υφολογικά στοιχεία (μείξη καθαρεύουσας/δημοτικής) ή από τη χρήση ειδικών γραφικών σημάτων (εισαγωγικά, άνω και κάτω τελεία, παύλα):¹²

ΕΠΛ: Προσωπική παραλλαγή (ο ΕΠΛ λόγος ολισθαίνει προς τον ευθύ λόγο)

Η Έρση καθόταν κοντά στον Αλέξη και τον κοίταζε, τον κοίταζε στοργικά. Πόσο ήταν κουρασμένο, πόσο ήταν βασανισμένο αυτό το παιδί! Ο Γκάρικ! Ο Κην! Δε βαριέσαι! (186)

ΕΠΛ: Συγγραφική παραλλαγή (ο ΕΠΛ λόγος ολισθαίνει προς τον λόγο του αφηγητή)

[...] Ένα βράδι, καθόταν πάλι κατάμονος στο σκυθρωπό καμαράκι του και συλλογιόταν. Μια εφημερίδα ήταν απλωμένη μπροστά του: «Οι εύζωνοι εις την Πόλιν. Ελληνικός στρατός εις τον άγιον Στέφανον και τας Μετράς. – Η κατοχή επεκτείνεται. Καταλήψεις, παρελάσεις, ζητωκραυγαί». Τι απίστευτο θάμα! Μέσα στην πατρίδα που πραγματώνε τ' όνειρό της έβλεπε και τη δική του ύπαρξη να ζεσταίνεται, να μεγαλώνει, να πλουταίνει. (39)

¹² Βλ. Massimo Perì, *Δοκίμια αφηγηματολογίας*, ό.π., σ. 47 κ.εξ.

Ο δυϊκός και αμφίσημος χαρακτήρας του ΕΠΛ αποτελεί ένα από τα πιο ικανά εργαλεία αναπαράστασης της εσωτερικής εμπειρίας. Η εσωτερική πραγματικότητα είναι εξ' ορισμού μη ρηματοποιήσιμη και διαρκώς διολισθαίνει. Ο ΕΠΛ, χάρη στην αμφισημία του, μπορεί να υποβάλει αυτή τη διαφυγή, ενώ ο ευθύς λόγος καθώς αποτελεί απευθείας παράθεση δεν θα μπορούσε να την πραγματοποιήσει. Ο αφηγητής, έτσι, μπορεί να ανακαλεί με πλάγιο και υπαινικτικό τρόπο τη σκέψη του προσώπου και να ενισχύει τη θέση του πως γνωρίζει όσα σκέφτονται ή αντιλαμβάνονται τα πρόσωπα του αφηγήματος. Με τον τρόπο αυτό, η τριτοπρόσωπη αφήγηση αποκτά ζωντάνια και εσωτερικότητα προκαλώντας ταυτόχρονα και τη συγκινησιακή φόρτιση του αναγνώστη.

Η *Αστροφεγγιά* είναι ένα σύνθετο αφηγηματολογικά έργο που παρά τη φαινομενική γραμμικότητα του είδους στο οποίο ανήκει, δηλαδή στο μυθιστόρημα εφηβείας (*Bildungsroman*), στήνει ένα παιχνίδι ανάμεσα στα πρόσωπα και τον τόπο που τα περιβάλλει προκαλώντας συχνά τη σύγκλιση των αφηγηματικών φωνών – αφηγητή και μυθιστορηματικών προσώπων, η οποία δεν είναι πάντοτε εύκολα διακριτή. Με αυτόν τον τρόπο, το έργο αποτελεί ένα συνοπτικό χρονικό στο οποίο προβάλλεται τόσο η αφηγηματική αξία του όσο και οι σχέσεις που διατηρεί με την ιστορική πραγματικότητα, ενώ ο λόγος του υποκειμένου διασταυρώνεται με μια, κατά το δυνατό, «αντικειμενική» εξιστόρηση μιας εποχής. Η εμφανής και συνεχής σύνδεση του κειμένου με τον ιστορικό άρα μη κειμενικό κόσμο εξασφαλίζεται από την αφηγηματική αρχή.¹³ Ο αφηγητής, με άλλα λόγια, στήνει την ιστορία δημιουργώντας διαρκώς την αίσθηση πως πραγματικότητα και μυθοπλασία ισορροπούν σε μια λεπτή κλωστή. Η ιστορική/αυτοβιογραφική «πραγματικότητα» του κειμένου αναμετράται διαρκώς με τον κόσμο της μυθοπλασίας σε ένα συνεχές διαλεκτικό παιχνίδι ανατροπής, όπως φαίνεται και από την τεχνική του εγκιβωτισμού, της *mise en abyme*, με την οποία ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος επιλέγει να ολοκληρώσει το μυθιστόρημά του στις τελευταίες σελίδες, κλονίζοντας τη σιγουριά του αναγνώστη για τα λεγόμενα της γραφής του:

Η «αυλαία πέφτει», συλλογίστηκε ο Άγγελος. Κ' ένιωσε μονομιάς πως δεν είχε ζήσει μήτε μια στιγμή σε τούτο το σπίτι, σε τούτο το δρόμο, πως ήταν όλα θαμπά και σβησμένα, σα να τάχε διαβάσει σ' ένα βιβλίο. (221)

¹³ Βλ. Βίκυ Πάτσιου, «Η *Αστροφεγγιά* του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και το παλίμψηστο της ανάγνωσης», στον τόμο *Ο στοχασμός και ο λόγος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου*, Πρακτικά 4^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, επιμέλεια-εισαγωγή Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2003, σ. 124 κ.εξ.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστοπούλου Δ., *Αναπαραστάσεις του γυναικείου στη λογοτεχνία*, Αθήνα: Πατάκης, 2007.
- Bakhtin M.M., *Speech Genres and Other Late Essays*, translated by Vern W. McGee, edited by Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin: University of Texas Press, 2006.
- Cohn D., *Διαφανή πρόσωπα. Αφηγηματικοί τρόποι για την παρουσίαση της συνείδησης στη μυθοπλασία*, μετάφραση-επιμέλεια Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη, Αθήνα: Παπαζήσης, 2001.
- Genette G., *Σχήματα III. Ο λόγος της αφήγησης: Δοκίμιο μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, επιμέλεια Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, Αθήνα: Πατάκης, 2007.
- Καλογήρου Τζ., «Οι περιπέτειες της αφήγησης και η αφήγηση μιας 'ιστορίας': Απόπειρα προσέγγισης της *Αλληλογραφίας* του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου», στο βιβλίο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Αλληλογραφία. Μια ιστορία κ' ένα σχόλιο*, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, κριτική προσέγγιση Τζίνα Καλογήρου, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2003.
- Καψωμένος Ερ. Γ., *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Αθήνα: Πατάκης, 2003.
- Lucás G., *Η θεωρία του μυθιστορήματος*, μετάφραση Ξανθίπη Τσελέντη, επιμέλεια Γιώργος Σαγκριώτης, Αθήνα: Πολύτροπον, 2004.
- Οικονομοπούλου Β., *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1901-1982). Χρονολόγιο – Εργοβιογραφία*, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2006.
- Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Αστροφεγγιά. Η ιστορία μιας εφηβείας*, δεύτερη επανέκδοση επαναστοιχειοθετημένη, φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2002.
- Πάτσιου Β., «Η *Αστροφεγγιά* του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και το παλίμψηστο της ανάγνωσης», στον τόμο *Ο στοχασμός και ο λόγος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου*, Πρακτικά 4^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, επιμέλεια-εισαγωγή Θεοδόσης Πυλαρινός, Αθήνα: Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, 2003.
- Peri M., *Δοκίμια αφηγηματολογίας*, επιμέλεια Σ.Ν. Φιλιππίδης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994.
- Τσατσούλης Δ., *Η περιπέτεια της αφήγησης. Δοκίμια αφηγηματολογίας για την ελληνική και ξένη πεζογραφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.